

НІМЕЦЬКІ ШКОЛИ НА МАРАМОРОЩИНІ У XVIII І ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

1. Німецькі школи на Мараморощині в кінці 18-го століття

На початку 18 століття, коли почалася друга хвиля німецького поселення на Закарпатті, німецьких шкіл не було. Грамотність серед німців-переселенців була низькою, про що свідчать архівні документи (скарги) німців-переселенців у комітатські управи, до цісарського двору кінця 18-го століття, на яких замість підписів німецькі колоністи-скаржники ставили хрестики.

У 1775 році із австрійського Зальцкамергутта у Німецьку Мокру на Мараморощину (нині Тячівський район) переселились 220 австрійців і лише писар Леопольд Лідл та два лісники були грамотними. Серед поселенців того часу не було ні вчителя, ні священика, ні лікаря. Урядові потреби німецьких колоністів з комітатською адміністрацією, як правило, виконував писар, або комітатські урядники, які володіли німецькою мовою.

Освоюючи нові місця поселення, перед переселенцями виникало чимало проблем і турбот, але однією чи не з перших була турбота про освіту дітей. Це цілком закономірно і природно, бо на цей час в Австрії освіта мала чітку класичну систему і вважалась найбільш досконалою і доступною у Європі. Цього вимагало саме життя, його соціально-економічний та культурний розвиток. Культурні як і духовні потреби колоністів могли забезпечити лише школа і церква. Але їх у цей період не було. Держава не турбувалась, їй було байдуже в цей час щодо розвитку освіти і культури взагалі. Рідну материнську мову, як і духовну спадщину своїх предків зберігала сім'я.

Сім'я німця-колоніста була у цей час акумулюючим фактором збереження духовної національної культури взагалі, як і звичаїв, обрядів і традицій. Етнопедагогічні знання свій вияв у народних традиціях, фольклорних творах, в органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. У цей час німцями-переселенцями створено чимало переказів, балад, пісень. Це цілком закономірно, бо на своїй батьківщині вони залишили обжиті місця, рідних і близьких.

Кожен член німецької общини добре усвідомлював, що тільки школа і церква є тими інституціями, які збережуть рідну мову. Національну духовність, звичаї, обряди, традиції на нових землях. Можливо ця обставина і послужила відкриттю у 1778 році общинної недільної німецької школи у Німецькій Мокрій. Це була перша німецька общинна школа на Мараморощині. Вчителем був писар Леопольд Лідл.

На початку 19-го століття, коли німецько-австрійські общини стали більш менш заможними, виникають і перші, відержані школи. Це були приватно-общинні, недільні школи. Такі школи відкривались у тих селах, де компактно проживало німецьке населення і община була спроможна утримувати школу. Вчителями були у своїй більшості люди різних професій, які володіли у певній мірі грамотою, мали деякий педагогічний хист. Це був общинний писар, священик, лісник, які на свій розсуд імпровізували навчальний процес. Зауважимо, що всі лісники були грамотними. Такі общинні школи не мали ніякої підтримки з боку комітату чи цісарського двору. Інколи в таких школах разом з дітьми навчались грамоти і їхні батьки. Школи, як правило, працювали в осінньо-зимовий час. "Schulmeister", так у народі називали вчителя, був поважною постаттю у общині і бажаним у кожній сім'ї. Навчальними предметами у цих школах, в залежності від освіти самого вчителя, були арифметика, географія, історія, письмо і спів. Державної програми чи якогось державного регулювання навчальним процесом не було. Але чи не найбільш цільне місце у навчанні займали етнокультура та етнопедагогіка. Підготовка і відзначення річно-календарних свят, як святого Миколая, Різдва Христового, Великодня, Святої Трійці та інших займали особливе місце. Діти вивчали звичаєво-обрядові пісні, традиції, легенди, перекази, вірування, прикмети, пов'язані з цими святами. У цьому аспекті значення церкви для збереження національної духовності народу було надзвичайно важливим. Німецька церковна пісня, колядка, проповідь священика зберегли у вірників спогади про своє походження, про свою Батьківщину, а з другого боку вірники чули рідну німецьку мову. Саме церква була у цей час тим єдиним закладом, який у свідомості німецького населення залишився як центр культурного і освітнього життя. Стосунки між вірниками і священиком у німців були настільки тісними, що не було дивним, коли пастор був джерелом знань, вчителем, вихователем і організатором культурних заходів у общинах.

Напередодні першої світової війни приватно-общинні німецькі школи, як і інші школи національних меншин перестали функціонувати.

2. Німецькі школи у 20-30-тих роках XX століття

У жовтні 1918 року розпадається Австро-Угорська імперія. На карті Європи виникають нові держави, в тому числі і Чехословаччина. За Сенжерменським договором (1919) Закарпаття увійшло до Чехословаччини. В Ужгороді організовано Шкільний відділ цивільної управи, якому підпорядковані усі школи краю. Вперше в історії краю діти усіх національних меншин мали можливість навчатись рідною мовою.

Настав час відродження національної духовності, як і національної школи та шкіл національних меншин. У містах і селах у 20-30 роки збудовано понад 100 шкіл. Навчання дітей у школах велось на 6 мовах: українською, чеською, угорською, німецькою, румунською і єврейською. Правда, навчальні програми для шкіл національних меншин укладались відповідно до навчальної програми народної школи Чехословаччини. Методично проходив й процес чехизації освіти у краї.

Нестача учителів була проблемою всіх шкіл краю, а не лише німецьких.

Частину турбот по відродженню національної школи взяли на себе культурно-просвітницькі товариства українська "Просвіта" та товариство німецької культури (ТНК), яке започаткувало свою діяльність у 1921. Одним із першочергових завдань товариства була турбота про відродження і відкриття німецьких шкіл. У 1922-23 навчальному році ТНК було направлено вчителів німецької мови у віддалені гірські села - Пузняківці, Грабово, Мукачівського району. Дещо пізніше ТНК було направлено вчителів у Нове Сусково, Синак, Драчино, Барбово, Німецьку Мокру та інші. ТНК виділяло кошти на будівництво шкіл. За рахунок ТНК були збудовані школи у 20-тих роках у Нижній Грабівниці, Синаку, Грабові, Дубах, Кучаві, Німецькій Мокрій, В. Коропці, Руській Мокрій, Підполоззі, Барбові, Паанині, Новому Сускові та інших селах. Посильні і відчутні кошти виділяло ТНК на шкільні потреби, для придбання підручників, навчальних посібників, іншого шкільного інвентаря. На ці потреби лише у 1927 році втрачено 70 тисяч чеських крон, зокрема% Нижньограбівницькій школі було

виділено 15 тисяч чеських крон, Паанинській - 10 тис., Руськомокропській - 10 тис. крон, Синазькій - 6 тис. крон. У цьому ж році товариством вишлічено платню вчителям Нижньограбівницької і Верхньокоропчанської шкіл у розмірі 26 тис. чеських крон. Активна діяльність товариства сприяла швидкому відкриттю німецьких шкіл. Уже в 1921-1922 навчальному році було відкрито 5 німецьких шкіл, в яких навчалось 834 учні, а через нестачу шкільних приміщень і вчителів 539 дітей німецької національності не було охоплено навчанням. У 1928-1929 навчальному році кількість німецьких шкіл зросла до 16, в яких навчалось 1358. Із 16 німецьких шкіл було: 6 - державних, восьмикласних, в яких навчалось - 450 учнів, 4 общинні двокласні, в яких навчалось - 443 учні, 6 конфесійних шестикласних, в яких навчалось - 465. З кожним роком кількість німецьких шкіл зростала. У 1935-36 навчальному році німецьких шкіл нараховувалось 24 (44 класи), а при деяких українських, чеських школах було відкрито 8 німецьких (паралельних) класів. Паралельні німецькі класи були при народних школах там, де кількість дітей німецької національності була незначною, або не було приміщення для школи. Загальна кількість учнів у німецьких школах у 1935-36 навчальному році становила 2021 учень.

Кількість шкіл та учнів:

Навчальний рік	Кількість Шкіл	Кількість паралельних класів	Кількість учнів
1920-21	5	-	834
1928-29	16	3	1358
1931-32	17	4	1554
1932-33	19	6	1865
1933-34	21	6	1928
1934-35	24	8	2001
1935-36	24	8	2021

Пересічно на одного вчителя у німецькій школі припадала така кількість учнів:

Навчальний рік	1920-21	1928-29	1932-33	1934-35	1935-36
К-сть учнів:	44,5	41,6	43	41,5	43

Вчителі працювали у дві зміни, класи були переповнені. У більшості шкіл на одного учня припадало від 0,8 до 1,5

квадратного метра площі. Пацвом на змуну як і ремонт школи турбувались батьки. За кожного учня потрібно було завести батькам 1-1,5 складометра дров. Але було і так, що учень приносить, йдучи до школи, 1-2 полна.

Книжки, зошити та інші навчальні посібники учням давала школа, безкоштовно, з поверненням після навчального року. Це було турботою Товариства німецької культури (ТНК).

Німецькі школи були в таких районах і селах: на Мараморощині:

1. Тячівському районі - 4: у Німецькій Мокрій, Брустурах, Руській Мокрій, Усть-Чорній.
2. Рахівському районі - 1: сел. Рахів.

В інших районах:

1. Ірпавському районі - 2 школи: у Кобалевцях і Дубах.
2. Мукачівському районі - 13: у Барбові, Н. Коропці, Софі, Лалові, Березинці, В. Коропці, Кучаві, Паланку, Підгороді, Павшині, Мукачеві, Фридешові, Грабові, Пузниківцях.
3. Свалявському районі - 4: у Дрвичині, Н. Сускові, Н. Грабівщині, Сивяку.

Значна частина дітей німецької національності навчалася в українських, чеських, угорських і румунських школах. Це було викликано тим, що у 20-30-тих роках німці проживали у 80 селах, інколи це були одна-дві чи три сім'ї і діти відвідували ту школу, яка була в даному селі чи місті. Якщо німецька школа була у сусідньому селі і на невеликій відстані, то діти відвідували німецьку школу. Діти німецької національності, наприклад села Дубове, відвідували німецьку школу в Усть-Чорній, а села Загаття - у німецькій школі с. Дуби.

Досить популярною постають у 20-тих і 30-тих роках у німецьких сім'ях був приватний вчитель. Заможні батьки запрошували на літні канікули приват-вчителів для навчання дітей. Це були педагоги із Словачки і Чехії. Нестатку у них не було, котрих приваблювала не так платня, як і відпочинок у напружод мадьовничих селах. На Закарпатті у 20-і роки німецьких гімназій, семінарій не було.

Після закінчення середніх німецьких навчальних закладів лише окремі випускники продовжували навчатись у вищих навчальних закладах Братислави, Праги та інших міст. Мовних

бар'єрів у них не було, як і знати їх не має, бо практично кожен із них володів рідною німецькою, українською, румунською, чеською чи угорською мовами.

У німецьких сім'ях традиційно складалося так, що більшість дітей успадковують професію батьків, зокрема, виробничі професії батьків за місцем їхньої праці. Старе німецьке прислів'я говорить: "Ремесло - золоте дно" ("Handwerk hat goldenen Boden"). Це справжнє німецьке прислів'я, бо виражає істинно німецький дух щодо виховання підростаючого покоління, а з другого боку - це вже історична традиція, коли ремесло батька передається сину і т. д.

Серед німецької молоді великою популярністю користувались ремісничо-художні школи в Ясіно, Мукачеві, Хусті, у яких щороку (пересічно) навчалось 11-16 учнів німецької національності.

Вимогою часу було відкриття у краї середньої чи відносносередньої німецької школи. Місцем відкриття такої школи було обрано м. Мукачеве, навколо якого компактно проживало і нині проживає найбільша частина німецького населення Закарпаття. Державних коштів на будівництво школи не вистачало і тоді члени товариства німецької культури (ТНК) вирішили зібрати кошти серед населення. Започаткував цю акцію вчитель Нижньограбівницької школи Йоган Томас. Байдузжих не було. Крім німців, пожертвування на будівництво школи вносили уколійці, чехи, словаки, євреї та представники інших національностей. Невдовзі середня німецька школа "Doungerschule" була відкрита 1932 року. В 1933-34 навчальному році у школі уже навчалось 46 дітей, у 1934 - 35 навч. році - 96, а у 1935-36 навчальному році - 140. Бажаючих навчатись у школі було набагато більше, зокрема з Тячівщини, Рахівщини, Волівецьчини, Свалявщини. Виникла потреба відкрити при школі і інтернат. Спільними зусиллями дирекції школи - директор невтомний Йоган Томас, ТНК, окружного інспекторату та громадськості інтернат було відкрито 1 березня 1934 року. Завідуючим інтернатом було призначено інженера Франца Носке. Згодом, у 1935 році, інтернат очолив досвідчений педагог Антон Улріхт. У 1937-38 навчальному році у інтернаті проживало 52 учні сіл Закарпаття, зокрема із:

Усть-Чорної - 8	Ласичого - 1
Рахова - 6	Нового Сускова - 1
Нім. Мокрої - 4	Загаття - 1
Руської Мокрої - 3	Барбова - 2

Кучави - 5	Нижньої Грабівщини - 1
Ладова - 8	Брустури - 1
Софії - 6	Дубового - 2
Сняжка - 1	Верхньої Визниці - 1
Пашківця - 1	Пузняковець - 1

Значна частина дітей німецької національності в 20-30-ті роки після закінчення народної німецької школи Усть-Чорної, Німецької Мокрої, Руської Мокрої, Брустури, Дубового Мараморощини (нині Тячівський район) продовжували навчатися у німецькій неповносередній школі містечка Gross Karoly (Румунія).

На кінець другої світової війни (1943-1944 роки) школи національних меншин перестали функціонувати.

Визволення багатонаціональному страждальному краю не принесло віками вимріяної долі. Суттєво змінився склад етнічних меншин, руйнується соціальна структура населення. Уже в кінці 1944 року, коли ще територія Закарпаття не була радянською, з боку тодішніх радянських владних структур та органів місцевого самоврядування Закарпатської України проводились масові репресії, інтернаціоналізації не тільки до німців, але і до інших етносів: словаків, чехів, румунів, угорців, як і до автохтонів українців. Німецьке населення чи не найбільше постраждало від сталінізму. Німці боялися спілкуватися на рідній мові, не вели листування з рідними і близькими, уникали німецькі форми власних імен, як і проведення обрядів, звичаїв, традицій і інше. Це призвело до того, що кількість німецького населення зменшилась десь у 8 разів і становила на початку 1948 року біля 3,5 тисяч чоловік. Згодом репресивні дії з боку владних структур, як і інші утиски німецького населення уповільнились, вирівнялись з умовами інших етносів Закарпаття. У цей час зростає кількість змішаних шлюбів між німцями, українцями, словаками, угорцями, румунами, число яких у міській місцевості досягало серед німецькомовного населення понад 50%, а у сільській - біля 30%.

Не відкрито німецької школи, на жаль, і після возз'єднання Закарпаття з Україною. Траплялось і так, що в селах, де ще більшість мешки проживало німецьке населення, вводилась у школах не німецька мова як іноземна, а англійська чи французька. Цьому сприяли і місцеві органи влади.

* * *

Після розвалу СРСР та проголошення Україною своєї незалежності, суверенності, національним меншинам повернуто право на етнокультурне відродження, у тому числі і на національну школу. Але, у зв'язку з економичним хаосом у країні, різким падінням життєвого рівня населення, масою сільської відтік німців на землі своїх предків у німеччину, Австрію та інші країни. Ця обставина і унеможливило відкрити хоча би початкову німецьку школу. Правда, у с. Пашківці в початковій школі діти вивчають німецьку мову як рідну, а в Новому Селі (Шенборні) та в передмісті Мукачєва - Паланку в дитячих садках відкрито групи з німецькою мовою виховання.

Висококваліфікованими вчителями німецької і румунської мов забезпечують відділення німецької і румунської мов факультету романо-германської філології Ужгородського державного університету. Останнім часом значно поліпшується ставлення до навчання німецької мови, як іноземної у загальноосвітніх школах, у середніх навчальних закладах, зокрема, у щойно відкритих гімназіях.

1. Алиськевич, Андрій. Звідолення Ужгородської руської державної реальної гімназії за 1918-1923 роки. Ужгород, 1924.
2. Куля, Федір
Туриця, Василь
Петзенік, Ярослава. Школи національних меншин на Закарпатті: історія і сучасність. Івано-Франківськ, 1995.
3. Bargel, Ernst. Deutsch Mokra. Ein Waldarbeiterdorf in: Deutsche Arbeit, Heft 5, 1936.
4. Berunek, Franz. Deutsche Volkslieder Karpatenrusslands. In: Karpatenland, 2 Hgb, 1929.
5. Gessner, August. Die Aufbauarbeit des Deutschen Kulturverbandes in den Karpatenländern. In: Sudetendeutsches Jahrbuch, 1938.
6. Greb, Julius. Zipser Volkskunde. Kestmark und Reichenberg, 1932.
7. Müller, Anton. Karpaten - Ruthenien

- (Rückschau). Ludwigsburg, 1954.
8. Ulrich, Anton   Das deutsche Schülerheim in Mukatschewo. In: Nachrichtenblatt des deutschen Kulturverbandes, Hgb, 7 Hef 9, 1938.
9. Oberschall, Ant   Das deutsche u. tschechische Schulwesen in der ČSR, 1938.
10. Stojan, Frantisek   Represenční sborník 1918-1938. Praha, 1938.

НІМЕЦЬКІ ПОСЕЛЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ В ДЗЕРКАЛІ МОВНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЇХ ПРИЗВИЩ

Історія німецького населення Закарпаття сягає в глибину віків, а саме у 12-14 століття, коли в Карпатському регіоні (Верхній Угорщині) поселяються німецькі ремісники, гірники, содакопи. Окремі з них від'їжджали, а ті, які залишились, поступово, а згодом і повністю асимілювались з місцевим населенням¹. Про цих перших німецьких поселенців вже нагадують хіба що прізвища типу Dan, Kilmann, Gal, Kagner, Mip, Ponz, які й тепер побутують на Закарпатті.

З кінця 17 ст. - по кінець 19 ст. триває наймасовіша хвиля поселень німецькомовного населення на території сучасного Закарпаття. Це були переселенці із різних німецькомовних регіонів, зокрема із Франконії, Баварії, Саксонії, Шварцвальду, Австрії, Спішу та Богемії.

Детально простежити територіальне походження цих переселенців можна на основі їх прізвищевих складів, так як німецькі прізвища перебувають в тісному і нерозривному зв'язку з діалектними особливостями регіону, де виникло певне прізвище, що робить їх відносно "прив'язаними" до певної території. З цього приводу Адольф Бах писав: "...німецькі прізвища в багатьох випадках інформують нас про місце їх виникнення, навіть якщо їх носії вже давно покинули місця їх походження"². Безперечно, це слід розуміти відносно, тому що в німецькому прізвищевому складі є прізвища, які локалізувати географічно, без додаткових етимологічних досліджень неможливо. Але поруч з ними є прізвища, літвогеографію яких можна визначити безсумнівно. На регіон їх походження вказують словотворчі типи, тобто особливості морфологічної будови - так, в нижньонімецьких діалектах для утворення прізвищ від мікротопонімів найчастіше використовувався суфікс - mann (Saadmann, Wohldmann, Lohmann, Bergmann), тоді як в середньонімецьких діалектах такі прізвища утворювались не дериваційним способом (Eich, Busch, Klamm, Kling), у південнонімецьких переважав суфікс -er у поєднанні з -ing або -ham+er (ham(m)mer) (Anger, Feuchtinger, Felner, Berghammer)³. Суфікс -er (-ler, -ner) вважається продуктивним для утворення прізвищ у всьому німецькомовному просторі, причому частотність таких